

CÂBİZÂDE ALİ FEHMÎ

(bk. ALİ FEHMÎ CÂBİÇ).

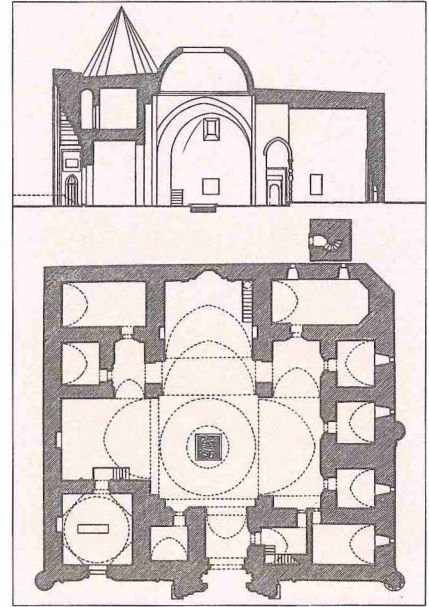
CACA BEY MEDRESESİ**Kırşehir'de XIII. yüzyılda
İlhanlılar döneminde
yapılan medrese.**

Orta Anadolu'da Kırşehir'in yerleşim merkezinde inşa edilmiştir. Cümle kapısı üstündeki Selçuklu sülûsü ile iki satır halinde yazılmış kitâbesine göre Kılıcarslan'ın oğlu III. Keyhusrev zamanında 671 (1272/73) yılında Nûreddin Cebrâil (Cibrîl) b. Caca tarafından yaptırılmıştır. Anadolu'da İlhanlı (Moğol) istilâsı sırasında Kırşehir emîri olan Cacaoğlu Nûreddin'in Kırşehir'den başka Kayseri ve Eskişehir'de de hayratı vardır.

Caca Bey Medresesi ile diğer hayratın 10 Şevval 670'te (10 Mayıs 1272) düzenlenmiş Arapça ve Moğolca vakfiyesi günümüze kadar gelmiştir. Cevat Hakkı Tarım bunların dört adet olduğunu bildirerek birinin 1948'de mütevellisinde, diğerlerinin sûretlerinin Ankara'da Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde bulunduğunu haber vererek vakfiyelerin içindekilerini de özetlemiştir (*Tarihte Kırşehri-Gülşehri*, s. 47 vd.). Fakat bu konuda daha etraflı araştırma yapmış olan Ahmet Temir, "İskilip el yazması" olarak adlandırdığı 10 Şevval 670 (10 Mayıs 1272) tarihli bir Arapça vakfiyeyi (İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, nr. 2198) ana kaynak olarak kullanmıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki iki metin (Defter, nr. 607, s. 300-306, sıra nr. 429; Defter, nr. 618/1, s. 20-28, sıra nr. 6; ayrıca Defter, nr. 607, s. 300'deki sûret), İskilip el yazmasının çok yakın tarihlerde yapılmış tercümeleridir. Bunun dışında Te-

mir'in göremediği Kırşehir'deki mütevellî elinde bulunan nüsha ile nisbeten geç bir dönemde istinsah edildiği anlaşılan ve bundan çıkarılmış özet mahiyetinde bir metin daha vardır (Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, nr. 2199). Bu metnin de Ankara'da Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bir kopyası bulunmaktadır (Defter, nr. 608/23, s. 17-20, sıra nr. 6). Bu vakfiyelerin asılları Arapça olmakla beraber Uygur harfleriyle yazılmış Moğolca özetleri de vardır. Anlaşıldığına göre Hakkı Tarım'ın iddia ettiği gibi ortada dört vakfiye yoktur. Tarım'dan sonra Ahmet Temir Arapça ve Moğolca 670 (1271/72) tarihli vakfiyenin tam metnini ve tercümesini yayımlamıştır. Bu belgelerden öğrenildiğine göre Cacaoğlu Nûreddin Kırşehir'deki medresesi için İç Anadolu'nun pek çok yerinde mezraalar, tarlalar, değirmenler, bağlar, bahçeler, hamamlar, kar kuyuları, dükkânlar, evler, hanlar vb. vakfetmiştir. Bu vakfiyelerde, gelirlerin Kırşehir'de "içinde cuma namazı kılınan" medresesinin, hankahın, menzilhânenin, zâviyenin ve mektebin masraflarına harcanması için vakfedildiği bildirildikten başka Kayseri-Kırşehir yolu üstündeki dârüssulehâ ile Kayseri'nin Talimekini köyündeki medresesine de gelirlerden pay ayrıldığı ifade edilmiştir. Sayısı hayli yüksek olan bu hayır kurumlarında yaşayanlara da gelirlerden ayrıca pay ayrılmıştır. Medresede ders gören öğrencilerin uymaları gereken kurallar da vakfiyede ayrıntılı bir biçimde belirtilmiştir (Temir, s. 133, 270-280). Böylece bu binanın bir zâviye veya hankah değil bir medrese olduğu ve eyvanının cuma camii olarak da kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Taçkapının en üstünde yer alan kitâbeden başka giriş kemeri üstünde bulunan tek satırlık kitâbede besmele ve

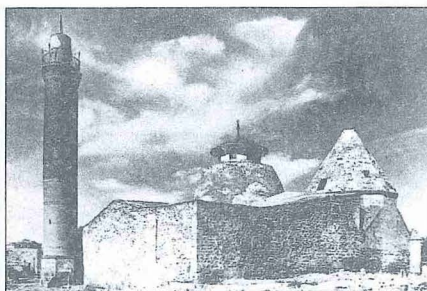
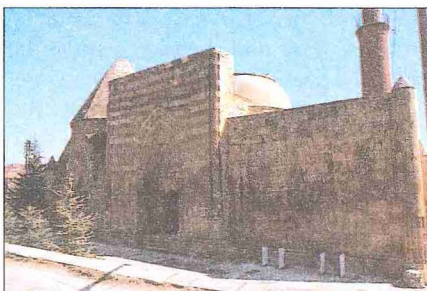
Caca Bey Medresesi'nin planı ile boyuna kesiti
(A. Kuran, *Anadolu Medreseleri*, I, şekil 25-26)

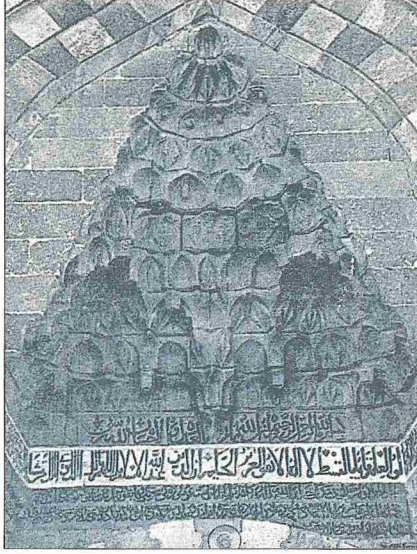
Nahl sûresinin 90. âyetinin baş kısmı yer alır. Bunun altında bulunan ve uçları iki yana dönen diğer kitâbede Âl-i İmrân sûresinin 18 ve 19. âyetleri yazılıdır. Bu yazı şeridiyle kapı kemeri arasına iki satır halinde yerleştirilen, ayrıca sağ köşesine de bir metin eklenen kitâbe ise bazı vergilerin kaldırıldığını bildiren bir emirnâmedir. W. Hinz'e göre bu kitâbe 1330 yılında yazılmış olmalıdır. Osmanlı döneminde Zilkade 1219'da (Şubat 1805) verilen bir berat ise "Nûreddin Şehid" hayratının gelirlerine daha başka vakıflarla birlikte el koymak isteyen Alâeddin Camii mütevellisinin müdahalesinin önlenmesine dairdir.

XIX. yüzyıl içinde medresenin harap halde olduğu tahmin edilmektedir. Nitekim 1858 yılında Kırşehir'den geçen A. D. Mordtmann yapının mühimmat ambarı (Waffendepot) olarak kullanıldığını yazar. Daha sonra da harap durumda bulunan medresenin bir kısmının cami yapıldığı 1325 (1907) tarihli *Ankara Vilâyeti Salnâmesi*'nde belirtilir. Daha sonraları Vakıflar İdaresi tarafından büyük ölçüde restorasyon gören medrese cami olarak yeniden ibadete açılmıştır, bugün de cami olarak kullanılmaktadır.

Bir halk söylentisinden destek alarak *Ankara Vilâyeti Salnâmesi*'nde de tekrarlanan ve bugün belli başlı yayınlarda

Caca Bey Medresesi ve medresenin restorasyondan önceki durumu (VGMA)

Caca Bey Medresesi'nin kapısı üzerindeki yazı kuşağı

yer alan, bu medresenin aslında astro-nomi ilmiyle uğraşılan bir yer olduğu ve içinden rasat yapıldığı yolundaki iddia ise aydınlatılması gereken bir husustur. Ankara Üniversitesi'nden W. Ruben ile Aydın Sayılı tarafından 1947 yılı Temmuz ayında ortadaki kubbeli büyük mekânın zemininde bu maksatla bir kazı yapılmış ve burada sadece 6 m. kadar derine inen, iç yüzeyleri kısmen kaplanmamış, 1,80 m. çapında bir kuyu bulunmuştur. Alt kısmında çapı 2,60 m. ölçüsünü bulan bu çukurun bir rasat kuyusu olabileceği ileri sürülmüştür. Yine bir halk söylentisi, medresenin ön tarafındaki minarenin de bir rasat kulesi olduğu yolundadır. Ancak ne vakfiyede ne de kitâbede buna dair en ufak bir işaret vardır. Ayrıca bir rasat kuyusu için lüzumlu olan ve iç duvara bağlı olması gereken basamaklar bulunmadığı gibi 1,60 m. ölçüsündeki çap bir rasat kuyusu için çok dardır. Dolayısıyla buranın esasında bir rasat merkezi olabileceği inandırıcı görünmemektedir. Kubbeli kısmın ortasında bulunan çukur herhalde, kapalı avlulu medreselerde kubbenin altında olması gereken şadırvanın yerini tutmak üzere açılmış bir su kuyusundan başka bir şey değildir.

Caca Bey Medresesi, Anadolu'da pek çok benzerleri olan, orta avlusu kubbe ile örtülü, "kapalı medrese" tipinde bir yapıdır. Bu kapalı mekânın esasında bir avlu olduğunu hatırlatmak üzere üstün-

deki kubbenin ortasına bir aydınlık feneri ve bunun altına da şadırvanın yapılması usuldendi. Bu çeşit kubbeli yapı örneklerini Niksar'da Yağlıbasan, Tokat'ta Çukur, Konya'da Karatay ve İnce Minareli, Çay'da Taş, Erzurum'da Yâkutiye, Kütahya'da Yâkub Çelebi ile Vâcidiye, Ermenek'te Mûsâ Paşa ve Karaman'da İbrâhim Bey medreseleri teşkil ederler.

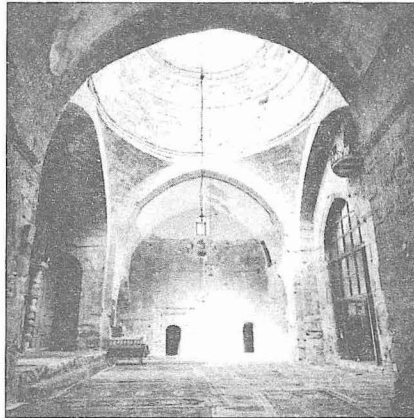
Medrese, kesme taş kapılı cephelere sahip enlemesine hafifçe dikdörtgen biçiminde bir yapıdır. Esas cephesindeki taçkapının etrafındaki kaplama şeritler halinde iki ayrı renkteki taşlardan yapılmıştır. Bina, Orta Asya'dan beri Türk mimarisinin her çeşit yapısında karşılaşılan bir avluya açılan dört eyvan şemasına uygundur. Eyvanların üstleri beşik tonozlarla örtülüdür. Ortadaki kapalı avlunun üzerini ise bir kubbe örter. Evvelce üzerinde sadece bir aydınlık feneri olması gereken bu kubbenin ortası, buranın bir rasat merkezi olduğu hipotezini desteklemek gayesiyle günümüzde camekânla kapatılmıştır. Bu kadar geniş çaplı bir açıklığın, medrese harap olduğu dönemlerde aydınlık fenerinin etrafının yıkılması sonunda meydana gelmesi ihtimal dahilindedir. Eyvanların etrafında küçük hücreler vardır. Esas büyük eyvanın iki yanında ise bir çift dikdörtgen planlı büyük hücre yer alır. Girişin karşısındaki üstü beşik tonozla örtülü ana eyvan, bütün bu tür yapılarda olduğu gibi namaz kılınan yerdir. Buranın kible duvarında basit bir namazgâhı aşan zenginlikte bir mihrap bulunur. Giriş eyvanının sağındaki hücrenin içinden taş bir merdiven, sadece ön cephenin

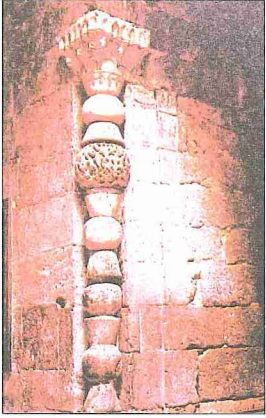
arkasında bulunan üst kat hücrelerine çıkışı sağlar. Bunlar biri mihraplı olmak üzere iki tanedir. Kırık sivri bir kemerin çerçevelediği taçkapı mukarnaslı bir kavsaraya sahiptir. Taçkapının iki köşesinde demet halinde sütunçeler vardır. Ayrıca kapının cephe duvarının iki dış köşesine değişik biçimde kaideleri olan bir çift burma gövdeli sütunçe işlenmiştir. Bunların kaidelerinin askı kandilleri hatırlatır biçimde işlenmiş olduğu dikkati çeker.

Mescid eyvanının iki köşesindeki sütunçelerin şimdiye kadar üzerinde çok durulmuştur. Bunların gövdeleri, dışarıdakilerin kaidelerinde görülen üst üste bindirilmiş askı lambaları biçiminde boğumlardan meydana gelmiştir. W. Ruben bu sütunçelerle Hindistan sanatındaki sütun gövdeleri arasında bir yakınlık görmek istemiştir. E. Diez ise Caca Bey Medresesi sütunçelerinde Kafkasya'daki Gürcü mimarisinin bazı sütunları ile benzerlikler bulmuştur. Fakat W. Ruben, aynı tipte ahşaptan yontulmuş direklere Bolu'nun Düzce ilçesinde rastladığına işaret ettiğine göre bu değişik sütun gövdeleri Anadolu'nun ahşap mimarisinde vardır ve oradan taş geçirilmiş olmalıdır. Eski fotoğraflarda (bk. Ülgen, II, 254-256, resim nr. 7, 8), kubbenin ortasında ahşap bir çatı ile örtülü, pencereli ve kasnaklı bir aydınlık feneri görülür. Diğer kısımların üstleri ise düz dam şeklindedir. Sonraki tamirlerde bu fener kaldırılmış, duvarların saçakları da kale duvarı gibi dendanlı olarak yapılmıştır. Uzun yıllar petek ve külâh kısımları olmayan minarenin bu unsurları son tamirlerde tamamlanmıştır.

Medresenin giriş cephesinin sol tarafındaki kubbeli kare mekân, yapının bânisi Caca Bey'in türbesidir. Türbeye soldaki eyvandan altı basamaklı bir merdivenle çıkılır. Kabartma bir süsleme ile çerçevelenmiş bir kapı, ortasında Caca Bey'in sandukasının bulunduğu türbenin içine geçit verir. Müstakil bir yapı gibi kümbet görünümünde tasarlanan bu mezar binasının kubbesi, piramit biçiminde taştan sivri bir külâh ile örtülmüştür. Kare plan, köşelerde üçgen biçiminde pahlarla sekizgen kasağa dönüşür, bunun da üstüne külâh oturur. Türbenin caddeye açılan penceresi mihrap biçiminde bir kavsara altındadır. Etrafını ise mukarnaslı bir çerçeve çevirir. Mukarnaslı kavsaranın altında ve hâcet penceresinin üstünde bulunan iki satır halindeki kitâbede, "dünyanın bir durak

Caca Bey Medresesi'nin içinden bir görünüş

Caca Bey
Medresesi'nin
ana eyvanının
köşesindeki
süsli sütun

yeri ve her şeyin fâni olduğu" ifade edilmektedir. Pencere nişinin iki yanında korint üslûbunu andıran başlığıyla bir çift sütunçe yer alır. Fakat türbenin en ilgi çekici süslemesi, iç duvarlardaki çini yazı kaplamasıdır. Burada lâcivert çinilerden kesilmiş harfler beyaz alçı zemine mozaik tekniğinde yerleştirilerek Âyetü'l-kürsî işlenmiştir.

Medresenin kible duvarı dışında, bina bedeninden ayrı olarak A. Saim Ülgen'in ölçüsüne göre 22 cm. açıktaki ve 21 m. yükseklikteki minarenin gövdesi de kahverengi ve firuze renginde çinilerle bezenmiştir. Minarenin kürsü kısmı kare biçiminde ve taştandır. Yuvarlak gövde- de tuğlalar alta daire şeklinde sıralanırken belirli bir yükseklikten sonra zikzak motif dizileri meydana getirirler. Bu minarenin aslında medreseye bitişik ayrı bir cami binasına ait olabileceği ileri sürülmüştür. Mordtmann'ın ifadesinden de burada bir cami olduğu anlaşılabilir. Ancak böyle bir camiden bugün en ufak iz bulunmadığı için bu iddianın doğruluk derecesi tesbit edilememekle birlikte medresenin bu tarafında yapılacak bir kazı bu konuya ışık tutabilir. Minarenin kaidesinde bulunan ve ancak ek-sik olarak okunan bir beyit, benzerine Âlî'nin *Münşeât*'inde (AÜ, DTCF Ktp., nr. 38.718, vr. 64^a) rastlanarak tamamlanmıştır. Burada: "yapının kurucusuna rab-bin inâyeti istenmekte ve sesi daha gö-ğ'e erişmeden bu dileğin iyi kabul gö-receğine inanıldığı" bildirilmektedir.

Kırşehir'de Caca Bey Medresesi, Anadolu'da Türk mimari tarihinin başta gelen eserlerinden biridir. Hakkında bu-güne kadar pek çok yayın yapılmış olma-sına rağmen Anadolu'nun çok bunalımlı bir döneminde inşa edilmiş olan bu eser mimarisi, süs unsurları ve kitâbeleriyle daha etraflı ve dikkatli bir araştırmayı beklemektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ahmet Temir, *Kırşehir Emiri Nur el-Din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*, Ankara 1959; Ankara Vilâyeti *Salnâmesi*, Ankara 1325; A. D. Mordtmann, *Anatolien, Skizzen und Reisebriefe aus Kleinasien (1850-1859)* (nşr. F. Babinger), Hannover 1925, s. 511; Cevat Hakkı Tarım, *Kırşehir Tarihî Üzerinde Araştırmalar*, Kırşehir 1938, s. 58-74; a.mlf., *Tarih'te Kırşehri-Gülşehri ve Babailer-Ahiler-Bektaşiler*, İstanbul 1948, s. 42-55; Aydın Sayılı, *The Observatory in Islam*, Ankara 1960, s. 253-254; a.mlf., "Bir Cacabey Medresesi Kitabesi", *TTK Belleten*, XXIX/113 (1965), s. 71 ve lv. 1 (minaredeki yazı hak.); Semra Ögel, *Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı*, Ankara 1966, s. 71, rs. 114, ayrıca tür.yer.; a.mlf., *Der Kupferraum in der türkischen Architektur*, İstanbul 1972, s. 36, rs. 34; Enver Behnan Şapolyo, *Kırşehir Büyüklüğü*, Ankara 1967, s. 5-12; Aptullah Kuran, *Anadolu Medreseleri*, Ankara 1969, I, 55-57, şekil 25-26, rs. 113-121; Metin Sözen, *Anadolu Medreseleri*, İstanbul 1972, s. 15-20, 279-282 (resimler); Şerare Yetkin, *Anadolu'da Türk Çini Sanatının Gelişmesi*, İstanbul 1972, s. 94; M. Meinecke, *Fayencedekorationen seldschukischer Sakralbauten in Kleinasien*, Tübingen 1976, I, bk. İndeks; II, 196-200, lv. 21; İlyas Sürmeli, *Kırşehir Tarihî*, Kırşehir 1977, s. 41-42, 53, 55; Rahmi Hüseyin Ünal, *Osmanlı Öncesi Anadolu-Türk Mimarisinde Taçkapılar*, İzmir 1982, tür.yer.; Orhan Cezmi Tuncer, *Anadolu Kümbetleri: I Selçuklu Dönemi*, Ankara 1986, s. 175-178; Hasan Fehmi Turgal, "Kırşehir'de Bir İlhanî Kitabesi", *Kırşehir*, sy. 473, 1 Ocak 1937; A. Saim Ülgen, "Kırşehir'de Türk Eserleri", *VD*, II (1942), s. 254-256, s. 1-13; Halim Baki Kunter, "Kitâbelerimiz", a.e., s. 432-434, rs. 3-8; W. Ruben, "Kırşehir'in Dikkatimizi Çeken Sanat Abideleri", *TTK Belleten*, XI/44 (1947), s. 603-613; a.mlf. — Aydın Sayılı, "Türk Tarih Kurumu Adına Kırşehir'de Cacabey Medresesinde Yapılan Araştırmanın İlk Kısa Raporu", a.e., s. 673-681, lv. CXXXV-CXLIV; E. Diez, "Endosmos'lar", *Felsefe Arkivi*, II, İstanbul 1947, s. 221-229; W. Hinz, "Ortaçağ Yakın Şarkına ait Vergi Kitâbeleri", *TTK Belleten*, XII/52 (1949), s. 778-780.

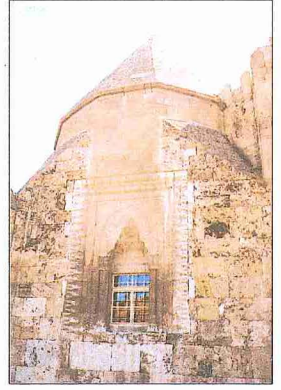
SEMÂVİ EYİCE

CACAOĞLU NÜREDDİN

(ö. 676/1277'den sonra)

Anadolu Selçukluları devri
Kırşehir emîri.

Babasının adı Bahâeddin Caca'dır. Cacaoğlu Nüreddin Cebrâil'in Kırşehir emîri olmadan önceki hayatı hakkında bilgi yoktur. Caca (cece, çaça, çeçe) kelimesinin Türkçe veya Moğolca olduğu hakkında farklı görüşler ileri sürülmektedir. İbn Bîbî'de geçen "cem'iyyet-i püser-i Câcâ" ve Osmanlılar devrinde Kırşehir civarındaki "Ceceli" aşireti, muhtemelen Nüreddin'in emîr olarak zikredilen babasından itibaren onların etrafında oluşan topluluk ve bakiyeleri idi.

Cacaoğlu
Nüreddin'in
Caca Bey
Medresesi'ne
bitişik olan
kümbeti -
Kırşehir

Kaynaklarda adına ilk olarak IV. Kılıcarslan'ın tek başına sultan olmasından (659/1261) sonra rastlanmaktadır. İbn Bîbî'ye göre Nüreddin bir deveci iken Muînüddin Süleyman Pervâne'nin dikkatini çekmiş ve onun himayesinde Kırşehir emirliğine kadar yükselmiştir. Nitekim Emîrâhur Esed'in isyanı, bu sırada Kırşehir emîri olan Nüreddin tarafından bastırıldı, Aksaray ve civarında beş ay süren karışıklıklar önlendi. Sultan IV. Kılıcarslan'ın 664'te (1266) öldürülmesiyle sonuçlanan olaylarda ise Nüreddin Kırşehir vilâyetindeki askerleriyle birlikte Muînüddin Süleyman Pervâne-Hatîroğlu Şerefeddin ittifakı içinde yer aldı. 675'te (1276-77) Anadolu'daki Moğol hâkimiyetine başkaldıran Hatîroğlu Şerefeddin ve kardeşi Ziyâeddin'e mukavemet edemeyerek onlara katılmak zorunda kalan devlet ricâli arasında Nüreddin de vardı. İsyân bastırılınca bunlar Moğol kumandanları ve Muînüddin Pervâne tarafından sorguya çekildilerse de bağışlandılar. Memlük Sultanı Baybars, Selçuklu beylerinin teşvikleriyle giriştiği Anadolu seferinde İlhanlılar'ı Elbistan ovasında yenince (Nisan 1277), Moğol ordusu saflarında yer alan esirler arasında Nüreddin ve kardeşi Sirâceddin İsmâil de vardı. Baybars bunları Suriye'ye götürdüyse de ölümünden önce hepsini serbest bıraktı (676/1277). Hatta yerine geçen oğlu el-Melikü's-Sâid tarafından kendilerine bazı yerler iktâ' edildi. Nüreddin'in bundan sonraki hayatı hakkında bir kayda rastlanmamaktadır. Türbesi Kırşehir'de bulunduğu göre, *Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî*'de anlatıldığı gibi, belki de Kırşehir dışında (Suriye'de) ölüp cenazesi Kırşehir'e getirilmiştir. Türbenin kitâbesi bugüne ulaşmadığından ölüm tarihi de bilinmemektedir.

Eflâkî, Nüreddin'in önceden Hacı Bektaş-ı Velî'nin hizmetinde bulunduğunu,